

Мартинюк Я. М.,

к.і.н., доц. кафедри гуманітарних наук та права, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

УЧАСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗБУДОВІ МІСТ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інституту місцевого самоврядування, котрий функціонував на Волині у міжвоєнний період. Характеризуючи форми й методи, здобутки й прорахунки діяльності інституту місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період, автор доводить, що головним його завданням було забезпечення потреб населення й піднесення його загального життєвого рівня. Там, де держава була не в змозі ефективно вирішувати найгостріші проблеми соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку краю, самоуправління успішно здійснювало свої адміністративні, координуючі та регулюючі функції, охоплюючи майже всі сторони життя регіону.

Ключові слова: Волинське воєводство, територіальне самоврядування, міське самоврядування, магістрат, гміна.

Martyniuk Y. M.,

PhD in History, Associate Professor of the Department of Humanities and Law, Lutsk National Technical University, Lutsk

PARTICIPATION OF SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF CITIES ON THE VOLYN IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract. The article is devoted to the research of the institute of local self-government, which functioned in Volyn in the interwar period. Describing the forms and methods, achievements and miscalculations of the work of the Institute of Local self-government in Volyn in the interwar period, the author, argues that his main task was to ensure the needs of the population and increase its overall standard of living. Where the state was not able to effectively address the most acute problems of the socio-economic and socio-political development of the region, the self-government successfully implemented its administrative, coordinating and regulatory functions, covering almost all aspects of the region's life.

Key words: Volyn Voivodship, territorial self-government, city self-government, magistrate, gmina.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми становлення та функціонування на Волині в міжвоєнний період інституту самоврядування викликане цілою низкою причин. В час, коли формується нова система територіального управління нашої держави, налагоджуються і встановлюються шляхи та механізми вирішення найгостріших проблем соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, науковий аналіз історичного досвіду окремих регіонів України стає особливо необхідним. Отже, окрім суто наукового інтересу, актуальність піднятої проблеми зумовлена також практичними потребами сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що найбільший внесок у вивчення питань, пов'язаних з історією створення та діяльністю інституту самоврядування як на Волині, так і загалом у Другій Речі Посполитій, зробили польські вчені – історики та правознавці. В сучасній польській історіографії є низка публікацій з окремих проблем історії нашого краю в період між двома світовими війнами, а також статті, присвячені конкретно діяльності органів міського та територіального самоврядування в Польщі. Вміщений у них науковий матеріал дає можливість зробити порівняльний аналіз процесів утворення та організаційного становлення самоуправ на території різних польських воєводств, їх національного та професійного складу, а також методів та напрямів роботи.

Проте, незважаючи на наявність низки праць польських науковців, в яких висвітлюються проблеми діяльності самоврядних інституцій на Волині в міжвоєнний період, у вітчизняній історіографії на сьогоднішній день немає спеціальних комплексних досліджень, у яких би розглядалися ці питання.

Постановка завдання. Автор поставив за мету висвітлити у статті одну з важливих ділянок праці органів самоврядування, якою була їх участь у розбудові волинських міст міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині 1930-х рр. Волинське воєводство перетворилося на великий будівельний майданчик. Правові підстави для міського будівництва надавало розпорядження, видане міністерством громадських робіт Речі Посполитої 7 липня 1919 р. [1, 34]. Головною метою цього розпорядження було забезпечення гарантованого впливу самоуправ на хід і розвиток міського будівництва, з одного боку, та кваліфікованого його здійснення, – з іншого. Єдиною умовою, при дотриманні якої державна адміністрація могла доручити керівництво будівельними справами органам самоврядування, було створення так званих технічних служб, очолюваних спеціалістами-архітекторами, затвердженими міністерством громадських робіт. Така специфічна галузь, як будівництво, потребувала, звичайно, кваліфікованих фахівців та відповідним чином організованих інституцій.

Основний обсяг питань у будівельній галузі покликані були вирішувати повітові архітектори як кваліфіковані та компетентні спеціалісти. До їх обов'язків належали: затвердження проектів та надання дозволу на проведення всіх будівельних робіт; здійснення технічного контролю за реалізацією проектів забудови не виділених з повіту міст; нагляд за існуючими приватними будівлями, а також за всіма архітектурно-будівельними роботами, котрі виконуються міськими та сільськими гмінами повіту; надання професійної допомоги міським та сільським гмінам у будівництві [1, 34]. У Луцьку, Рівному та Ковелі, тобто так званих містах, виділених з повіту, за дозволом міністерства громадських робіт обов'язки повітового архітектора міг виконувати міський архітектор.

Виділені міста, згідно із законодавством, обов'язково повинні були мати також належним чином організовані будівельні управління як органи наглядової влади першої інстанції [1, 35]. Всі функції їм передавалися воєводською дирекцією громадських робіт – останньою інстанцією у вирішенні місцевих будівельних та архітектурних питань. Саме дирекція здійснювала нагляд за діяльністю повітових та міських архітекторів, будівельних управлінь виділених міст та надавала фахову допомогу в будівництві гмінним самоуправам. Наприклад, 4 березня 1930 р. луцький повітовий староста в листі до воєводського управління повідомляв, що «напередодні весняного сезону санітарний стан міста Луцька є загрозливим», звернув особливу увагу на незадовільний стан бруківки та недотримання плану забудови міста. З огляду на це, воєводська дирекція громадських робіт запропонувала магістрату «з метою впорядкування вулиць і дворів, а також усунення недоліків у забудові Луцька» провести засідання з участю представника дирекції, на якому було б опрацьовано загальний план розвитку міського будівництва [2, 4].

Отже, міське будівництво у воєводстві здійснювалося згідно із спеціально розробленими планами. Першим кроком міських властей був обмір, а потім врегулювання забудови вулиць і площ. Ця робота завершилась у всіх повітових містах ще до початку великої економічної кризи. До 1929 р. технічну документацію було виготовлено у Луцьку, Рівному, Острозі, Кременці, Ковелі, Олиці і Здолбунові [3, 60]. Однак це стосувалось і містечок, і навіть сіл воєводства: «Необхідно виконувати спрощені плани вимірювання сіл, щоб забезпечити їх належну забудову, що має особливе значення з точки зору гігієни та протипожежної безпеки. Витрати, пов'язані з цим, можуть становити 200-300 злотих на село» [4, 5].

До розробки та втілення будівельних планів міські гміни приступили лише в 1929 р., керуючись при цьому розпорядженням міністра громадських робіт [4, 4]. Один із перших кроків міських властей – обмір та врегулювання забудови вулиць та площ. На засіданні воєводської технічної ради, яке відбулося 17 листопада 1931 р. під керівництвом директора громадських робіт інженера Ф. Ксежопольського, наголошувалося, що на території Волинського воєводства обміру найбільше потребували такі міста, як Ковель (вартість обміру 130 тис. злотих), Володимир (63 тис. злотих), Кременець (41 тис. злотих), Дубно (68 тис. злотих) і Здолбунів (22 тис. злотих) [5, 37].

Отож, уже в перше повоєнне десятиліття у всіх містах Волині проводились роботи щодо брукування вулиць і викладення бетонних тротуарів. Наприклад, у Луцьку було оновлено 40 тис. м² бруківки і покладено 21 тис. м² нової, прокладено 13 тис. м² тротуарних плит. У Здолбунові – 40 тис. м² бруківки

і 11 тис. м² тротуарів, в Олиці – відповідно 7,5 тис. м² і 1,5 м², в Острозі – близько 2,5 км бруку [2, 91]. Роботи щодо брукування вулиць велись безпосередньо аж до початку Другої світової війни.

Поряд з цим проводилися роботи для покращення загального вигляду міст. Насамперед закладались парки, сквери, вулиці засаджувались деревами, а на завершальному етапі будувались рекреаційні зони і спортивні майданчики. Зокрема, в 30-ті роки був закладений парк площею 5 га у Ковелі, на території якого споруджено стадіон, парашутну вежу, байдарочну трасу, а також збудовано стадіон і пляж у Костополі [3, 58].

Одним із завдань, які поставила державна адміністрація перед самоврядуванням, стала активна робота для покращення санітарного стану міст та сіл воєводства (закон від 19 липня 1919 р.). У зв'язку з цим гміни зобов'язані були піклуватися про чистоту повітря, ґрунту, води, гігієну помешкань і т.п. Передусім необхідно було звернути увагу на ті засоби, котрі б запобігали виникненню та поширенню інфекційних захворювань. Це передбачало насамперед забезпечення населення придатною для вживання питною водою, тобто водогонном; а також будівництво каналізаційної мережі; створення низки гігієнічних закладів для громадського користування (лазень, туалетів і т.п.); утримання в належному санітарному стані міських торгів, ринків, боєнь і т.п. Усі ці заходи були необхідними з огляду на те, що санітарний стан населених пунктів воєводства залишався на досить низькому рівні. Наприклад, у січні 1928 р. міністерство внутрішніх справ Речі Посполитої надіслало повідомлення волинському воєводі про те, що «під час своєї останньої подорожі пан міністр пересвідчився в тому, що в Ковелі санітарний стан міста дуже поганий, а тому міська господарка створює враження погано спланованої» [6, 19]. У цьому ж році під час санітарної ревізії Луцька було виявлено, що магістрат явно ігнорує розпорядження адміністрації, видані з метою покращення санітарного стану міста, в той час як «бокові вулиці в переважній своїй більшості незабруковані, заболочені та засмічені... Місце стоянки підвід не прибирається належним чином. Очищення вулиць від сміття здійснюється не у вказані у відповідному циркулярі години, що спричинює куряву під час вуличного руху. Міські будинки не ремонтуються і знаходяться в занедбаному стані. Подібний стан речей є недопустимим, тому що він негативно впливає на здоров'я населення і спричинює поширення інфекційних захворювань» [6, 51].

Досить поширеними стали випадки спалаху епідемій інфекційних захворювань, спричинених відсутністю придатної для вживання питної води. Запобігти цьому мало будівництво коштом самоуправ мережі громадських криниць. Вартість спорудження навіть однієї криниці була досить високою і становила, наприклад, у 1938 р. 10 тис. злотих. Саме тому кількість приватних криниць виявилася значно більшою, ніж громадських, побудованих органами повітового самоврядування. Наприклад, на території Горохівського повіту було 9400 приватних колодязів і лише 96 громадських [7, 94].

В кінці 20-х рр. органи міського самоврядування розпочали будівництво каналізаційної мережі й водогонів у Луцьку, Рівному, Кременці, Ковелі. На це будівництво виділялись великі кошти. Лише у Луцьку в 1928 р. планувалось виділити 100 тис. злотих. Проте велика економічна криза загальмувала втілення в життя планів розбудови міст воєводства. Роботи відновилися лише через декілька років. Тому на III з'їзді Волинської воєводської ради, котрий відбувся 27 січня 1937 р., відмічалось, що «дуже важливою галуззю господарчого життя покликані займатися спеціально створені в 1935 р. служби обміру і планування забудови міст, а також служби, відповідальні за розробку планів спорудження мережі водопроводу та каналізації. Вони сконцентрували у своїх руках всю роботу, що проводилась в цьому напрямку, завдяки чому протягом кількох років усі волинські міста вже мали плани власної розбудови» [8, 5]. Однак слід зазначити, що їх так і не було повністю втілено в життя і до 1939 р. заплановані роботи ніде не завершилися.

Однією з умов змін життя міст Волині стала організація торгівлі за західними зразками. З цією метою міські власті розпочали боротьбу з єврейськими лотками і торговими будками, наказували зносити будівлі, які знаходилися в поганому технічному стані. В 30-х рр. були розроблені плани будівництва великих критих ринків, до яких мали перейти вуличні торговці. Одночасно міські власті заохочували підприємців і купців, які вкладали кошти у будівництво крамниць та закладів служби побуту європейського рівня. Здебільшого в 30-х роках на центральних вулицях Луцька, Рівного, Ковеля, Дубна, Володимира-Волинського появилось багато красивих промислових і продовольчих магазинів, розрахованих на вимогливих і заможних покупців.

Важливе місце в діяльності самоуправління займала справа електрифікації Волині. Існуюча мережа невеликих електростанцій не задовольняла зростаючих потреб регіону. За порадою експертів було розпочато будівництво трьох великих електростанцій вартістю 10 млн. злотих. Споживання електроенергії зросло з 3 млн. квт/год. у 1932 р. до 6 млн. квт/год. у 1938 р. [9, 91-92]. Так, наприклад, лише в одному Горохові міська електростанція обслуговувала 475 споживачів, причому їх кількість швидко зростала: в 1936-1937 рр. – на 43, а в 1938-1939 рр. – вже на 176 споживачів електроенергії. Однак, враховуючи загальну чисельність мешканців міста (1070 будинків у 1939 р.), кількість тих, що мали можливість користуватись електроенергією, виявилася порівняно невеликою [7, 114]. Основна причина полягала в тому, що електроенергія, яка вироблялась місцевими малопотужними електростанціями, була дорогою, тому такі дрібні підприємства, як олійні чи пекарні не мали можливості користуватись нею.

Вартими уваги є зусилля самоуправління щодо забезпечення умов роботи інституцій, необхідних з точки зору потреб міського організму. Це будинки для протипожежної і санітарної служб, а також приміщення громадського призначення. 26 квітня 1930 р. виконавчий відділ повітового сеймику в Костополі, доповідав, що «в листопаді минулого року цілком завершено приміщення магістрату, у зв'язку з чим 15 листопада магістрат перемістився до нового власного помешкання» [10, 10]. Одночасно зусиллями самоуправ за цей же період часу було побудовано приміщення староства у Ковелі та магістрату в Горохові. В 1938-1939 рр. здано в експлуатацію телефонний комунікаційний центр і автобусну станцію в Луцьку [9, 91].

Одним із важливих завдань самоуправ було забезпечення протипожежної безпеки населених пунктів воєводства. Зцією метою повітові союзи самоврядування активно співпрацювали з Союзом протипожежної охорони. Завданням гмін на цій ділянці роботи самоврядування була організація спеціальних служб, а також передбачення в бюджетах відповідних сум на придбання необхідних інструментів та інвентарю. Обов'язками повітових союзів самоврядування стали фінансування та організація курсів, а також утримання інструктора союзу та виділення коштів для підтримки видавничої діяльності цієї організації. Боротьба з пожежами виявилася актуальною проблемою, тому значна кількість гмінних самоуправ добровільно здійснювали фінансову підтримку служб протипожежної охорони. У 1922 р. більшістю повітових сеймиків Волинського воєводства запроваджено вогневий податок, названий так з огляду на те, що кошти, отримані від сплати його населенням, використовувались самоуправами на боротьбу із загрозою пожеж. Він вважався частиною будинкового податку і його розмір встановлювався залежно від оціночної вартості будівлі [11, 78].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, доробок міських самоуправ у господарській сфері життя регіону є помітним. В першу чергу це стосувалось розбудови волинських міст, яка успішно здійснювалась органами самоврядування в міжвоєнний період. Саме завдяки їх інвестиціям та капіталовкладенням з кінця 1920-х рр. у містах і містечках воєводства пожвавились будівельні роботи. За відносно короткий період часу з ініціативи місцевого самоуправління у містах розпочато брукування вулиць, спорудження каналізаційної мережі, водогонів, громадських криниць, збудовано ряд нових шкільних приміщень, медичних та санітарно-гігієнічних закладів. Зусиллями самоуправ зроблено перші кроки в напрямі належної організації торгівлі в містах, забезпечення їх протипожежної безпеки, покращення загального санітарного стану населених пунктів. Органи як міського, так і територіального самоврядування, незважаючи на відчутний брак коштів та кваліфікованих спеціалістів, докладали всіх зусиль для того, щоб забезпечити найнеобхідніші потреби місцевого населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 702. Протокол 2-го з'їзду начальників самоуправління Волинського воєводства, що відбувся в грудні 1921 р.
2. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1848. Повідомлення Луцького повітового староства про впорядкування міст.
3. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych [Текст] / W. Mędrzecki. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1988. – 202 s.
4. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1176. Циркуляр воєводського управління про бюджети комунальних союзів.
5. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 2. – Спр. 539. Статуту комунальних ошадних кас і донесення повітових старост про організацію контролю обліку.

6. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1178. Переписка із староствами і повітовими відділами про санітарний стан населених пунктів.
7. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby [Текст]. – Horochow: Nakładem wydziału powiatowego w Horochowie, 1939.
8. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9-а. – Спр. 591. Протокол третього з'їзду Волинської воєводської ради, котрий відбувся 27 січня 1937 року.
9. Менджецький В. Цивілізаційні і соціотопографічні переміни в містах Волинського воєводства (1921–1939 рр.) [Текст] / В. Менджецький //Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура. Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції 27-29 листопада 1995 року. – Луцьк: Надтир'я, 1998. – С.89-91.
10. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 1817. Звіти магістратів і комісій по розбудові міст в ході будівельних робіт.
11. Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy [Текст] / М. Jaroszyński. – Warszawa: Towarzystwo wydawnicze “Ignis”, 1923. – 142 s.

REFERENCES

1. Fund 46. Description 1. Case 702. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
2. Fund 46. Description 1. Case 1848. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
3. Mędrzecki, W. (1988). Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.
4. Fund 46. Description 1. Case 1176. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
5. Fund 46. Description 2. Case 539. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
6. Fund 46. Description 1. Case 1178. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
7. Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby (1939).
8. Fund 46. Description 9-a. Case 591. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
9. Mendzhetskyi, W. (1998). Tsyvilizatsiini i sotsiotopohrafichni pereminy v mistakh Volynskoho voievodstva (1921-1939 rr.).
10. Fund 46. Description 1. Case 1817. - State Archives of Volyn region. Lutsk.
11. Jaroszyński, M. (1923). Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy.